

ΑΣΚΗΣΗ ΣΤΑ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ

Βασιλῆς- Αλ. Κόλλιας (Δ' εξαμήνο)
τηλ.: 6934585876

θέμα:

«Η διαθήκη του εργένη βιομηχάνου»

Ο πλούσιος εργένης βιομήχανος Θ, σφόδρα πολέμιος του γάμου και ιδρυτικό μέλος του σωματείου «Φίλοι Εργένηδων Αθηνών» (το οποίο έχει ως σκοπό τη διάδοση της ιδέας για την... «απελευθέρωση του ανθρώπου από τη δουλεία του γάμου»!) αποφασίζει να αφήσει ολόκληρη την περιουσία του στον ανιψιό του Α, τον οποίο αγαπά σαν παιδί του. Ωστόσο στη διαθήκη του συμπεριλαμβάνεται όρος, σύμφωνα με τον οποίο, μοναδικός κληρονόμος (του Θ) καθίσταται ο Α μόνο υπό την προϋπόθεση ότι ο τελευταίος (που συνδέεται συναισθηματικώς – κρυφά από το θείο του- εδώ και 3 χρόνια με τη Φ, φοιτήτρια Νομικής, έχοντας και οι δύο «σοβαρό σκοπό») δε θα παντρευτεί ποτέ. Σε αντίθετη περίπτωση, ο Α θα λάβει μόνο τη νόμιμη μοίρα, ενώ η υπόλοιπη (τεράστια) περιουσία θα περιέλθει στο Σύνδεσμο Ελλήνων Βιομηχάνων.

Ο Α, ενόψει του «μεγέθους» της περιουσίας, μαθαίνοντας τα δυσάρεστα νέα (από την υπηρέτρια του Θ) και παρακινούμενος από τη Φ, τρέχει στο δικηγόρο του ανήσυχος, για να ρωτήσει αν αυτός ο όρος της διαθήκης είναι επιτρεπτός «συνταγματικώς». Τι θα του απαντήσει ο δικηγόρος;

περιεχόμενα:

Θέμα.....	σελ. 1
Προσπάθεια επίλυσης:	
Επίλυση:	
Βήμα 1 - Απλή επίδραση ή περιορισμός;	
Παραμποδιζόμενη δράση - παρεμποδιζόμενο δικαίωμα.....	σελ. 2-3
Υπαγωγή της παρεμποδιζόμενης δράσης.....	σελ. 3-4
Βήμα 2 - Γενική ή ειδική έννομη σχέση;.....	σελ. 5
Βήμα 3 - Θεσμική προσαρμογή	
Γενικά.....	σελ. 5-7
Παρομοίωση.....	σελ. 7
Ειδικότερα.....	σελ. 8-9
Συμπέρασμα.....	σελ. 10
Αντί επιλόγου.....	σελ. 10
Βιβλιογραφία.....	σελ. 11

προσπάθεια επίλυσης:

Εισαγωγικά: Η επίλυση της παραλλαγής αυτής θα γίνει κατ' αρχήν (από πλευράς μεθόδου) με βάση το «πρότυπο απάντησης» που δόθηκε από τους διδάσκοντες, ιδίως δε βάσει των απαντήσεων των θεμάτων που περιέχονται στην έκδοση «Δημητρόπουλος, Εφαρμογές Δημοσίου Δικαίου – Συνταγματικά Δικαιώματα, Αθήνα Απρίλιος 2006».

Επίλυση:

➤ Βήμα 1 – Απλή επίδραση ή περιορισμός:

- **Παρεμποδιζόμενη δράση** στη συγκεκριμένη περίπτωση είναι η (ελευθερία για) τέλεση γάμου (μεταξύ Α και Φ). Η ελευθερία αυτή «παρεμποδίζεται» με τον όρο της διαθήκης του Θ, οπότε πρέπει να ερευνηθεί αν τελικά αυτή η παρεμποδιζόμενη (επιθυμητή εν προκειμένω- αφού ο γάμος δεν έχει συναφθεί ακόμη/ είναι απλώς στόχος των Α και Φ) δράση μπορεί να υπαχθεί στο «περιεχόμενο» (έννοια) κάποιου συνταγματικού δικαιώματος.

Για το **παρεμποδιζόμενο δικαίωμα** πρέπει να επισημανθούν τα εξής:

Πρώτον, βρισκόμαστε ενόψει της (δυννητικής, έστω) «εφαρμογής» περισσότερων δικαιωμάτων¹. Γι' αυτό αναγκαία είναι μια περιπτώσιολογική αναφορά: Στη συγκεκριμένη περίπτωση θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι τρία δικαιώματα παρεμποδίζονται: **Α)** το δικαίωμα του άρθρου 21 παρ. 1 του Συντάγματος² (προστασία της οικογένειας – και του γάμου), **Β)** (γενικότερα) το δικαίωμα του άρθρ. 9 παρ. 1 εδ. β Σ. (προστασία της ιδιωτικής ζωής) και, ακόμη πιο γενικά, **Γ)** το δικαίωμα του άρθρ. 5 παρ. 1 Σ. (ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας). Εν προκειμένω **προκρίνεται** να επιλυθεί το θέμα ως προς το **άρθρ. 21 παρ. 1 Σ.** με παράλληλη αναφορά (και) στο **άρθρ. 9 παρ. 1 εδ. β Σ.**, διότι αφενός μεν το άρθρ. 21 παρ. 1 Σ. είναι πιο πρόσφορο από απόψεως μεθόδου λόγω του ότι αποτελεί (τρόπον τινά) «ειδικότερη»³ ρύθμιση (αναφερόμενη και στο θεσμό του γάμου *expressis verbis*), αφετέρου δε, διότι το άρθρ. 9 παρ. 1 εδ. β Σ. διατηρεί πάντα την πολύ μεγάλη σημασία του, καθώς αποτελεί «μητρικό δικαίωμα» πολλών «ειδικότερων» δικαιωμάτων (όπως άλλωστε και των δικαιωμάτων που απορρέουν από την κατοχύρωση της προστασίας του θεσμού του γάμου, της οικογένειας γενικότερα κ.α.)

Δεύτερον, πρόδηλο είναι ότι στη συγκεκριμένη περίπτωση (του υπό εξέταση πρακτικού θέματος) «παρεμποδίζονται»⁴ τα προαναφερθέντα συνταγματικά δικαιώματα από τις ενέργειες ενός ιδιώτη (δηλ. από τον όρο που ο Θ έθεσε στη διαθήκη του και ο οποίος συνιστά ουσιαστικά –θέτοντας «δίλημμα» στον Α- «απαγόρευση σύναψης γάμου» από τον Α). Πρέπει, λοιπόν, να τονιστεί ότι η παρεμπόδιση (ίσως και η «προσβολή»- αν διαφανεί τέτοια) από

¹ κατά απλούστερη (μάλλον ακριβέστερη) διατύπωση: «το θέμα θα μπορούσε να επιλυθεί έχοντας ως βάση περισσότερα δικαιώματα».

² εφεξής για συντομία τα άρθρα του Συντάγματος θα δηλώνονται ως εξής: «άρθρ. 21 παρ. 1 Σ.»

³ εννοείται «ειδικότερη» από ουσιαστική άποψη – και όχι, φυσικά, από τυπική (ο κανόνας της τυπικής ισοδυναμίας των συνταγματικών διατάξεων ισχύει στο ακέραιο!)

⁴ ο όρος είναι δόκιμος, καθώς ακόμη δεν έχουμε διαπιστώσει αν τα δικαιώματα «περιορίζονται» ή όχι- αυτό είναι εξάλλου το ζητούμενο (το οποίο θα γίνει προσπάθεια να εξευρεθεί)

πλευράς ιδιώτη είναι δυνατή, καθώς τα δικαιώματα που «προβλέπονται» στα άρθρ. 21 παρ. 1 και 9 παρ. 1 εδ. β Σ. **τριτενεργούν ως προς το αμυντικό τους περιεχόμενο βάσει του άρθρ. 25 παρ. 1 εδ. γ Σ.** στην ιδιωτική σχέση μεταξύ του Θ και του Α (αφού «προσιδιάζουν» σ' αυτήν)⁵. Με άλλα λόγια όχι μόνο το κράτος, αλλά ούτε και οι ιδιώτες (εν προκειμένω ούτε ο Θ) επιτρέπεται να προσβάλλουν το αμυντικό περιεχόμενο των δικαιωμάτων του Α, δηλ. δεν επιτρέπεται να τα παραβιάσουν/ προσβάλουν (κάτι που είναι και το γενικό- προς εξέταση ζητούμενο του θέματός μας)⁶.

- **Υπαγωγή της παρεμποδιζόμενης δράσης:**

α) Στο εννοιολογικό περιεχόμενο του προστατευόμενου (από το δικαίωμα) εννόμου αγαθού, του αντικειμένου δηλ. του δικαιώματος [βρισκόμαστε στην εξέταση του «πυρήνα» του δικαιώματος]⁷.

αα) Το προστατευόμενο στο άρθρ. 21 παρ.1 Σ. αγαθό περιλαμβάνει επιμέρους **δικαιώματα και ελευθερίες** («υποκειμενικά δίκαια») απορρέοντα από **το γάμο**, που προβλέπεται στο άρθρο αυτό ως ιδρυτικός της οικογένειας θεσμός (δίκαιο εζ' αντικειμένου)⁸. Τα δικαιώματα αυτά είναι κυρίως **το δικαίωμα σύναψης, ή μη, γάμου** και το δικαίωμα επιλογής του (/ της) συζύγου.

ββ) Το προστατευόμενο έννομο αγαθό του άρθρ. 9 παρ. 1 εδ. β Σ. είναι **η ιδιωτική και οικογενειακή ζωή**. Από την (αντικειμενική) αρχή του απαραβίαστου της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής που θεσπίζεται στο άρθρο αυτό, απορρέουν (υποκειμενικά) δικαιώματα και ελευθερίες που συνολικά θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως «το δικαίωμα ενός εκάστου στην ιδιωτική και οικογενειακή ζωή». Τέτοιες ελευθερίες είναι κυρίως **η ελευθερία διαμόρφωσης** και η ελευθερία αποκάλυψης ή απόκρυψης του περιεχομένου (της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής)⁹, οι οποίες και προστατεύονται (με την απαγόρευση ενεργειών του κράτους ή των ιδιωτών που τις θίγουν).

Συνάγεται επομένως ότι η υπαγωγή εδώ, τόσο στην πρώτη όσο και στη δεύτερη περίπτωση, **είναι θετική**, καθώς η τέλεση γάμου (από τον Α) (δηλ. η παρεμποδιζόμενη δράση) εμπίπτει στο εννοιολογικό περιεχόμενο του προστατευόμενου εννόμου αγαθού, τόσο στην περίπτωση του δικαιώματος του άρθρ. 21 παρ. 1 Σ. (παραπάνω υπό αα), όσο και στην περίπτωση του άρθρ. 9 παρ. 1 εδ. β Σ. 9 (παραπάνω υπό ββ). Στην πρώτη διότι παρεμποδίζεται

⁵ για την (ειδική διαπροσωπική έννομη) σχέση μεταξύ του Θ και του Α βλ. παρακάτω, Βήμα 2

⁶ για την τριτενέργεια βλ. Δημητρόπουλου, Συνταγματικά Δικαιώματα - Γενικό Μέρος, τόμ. Γ' ημίτ. Ι, Αθήνα-Θεσ/νίκη 2005 [εφεξής: «**Δημητρόπουλου, Γενικό Μέρος**»] σελ. 87επ., ιδίως: σελ. 96 (αρ. 140 και 142). Για το δικαίωμα του άρθρ. 9 παρ. 1 εδ. β Σ. βλ. -ειδικότερα- Δημητρόπουλου «Συνταγματικά δικαιώματα - Ειδικό Μέρος - τόμ. ΙΙΙ ημίτ. Β' (έκδ. ια') Αθήνα 2005» [εφεξής: «**Δημητρόπουλου, Ειδικό Μέρος - Παραδόσεις**»] σελ. 155 (αρ. 284)

⁷ για το προστατευόμενο αγαθό και τους εννοιολογικούς προσδιορισμούς, βλ. Δημητρόπουλου, Γενικό Μέρος, σελ. 120- 124, αρ. 169επ.

⁸ βλ. Δημητρόπουλου, Ειδικό Μέρος - Παραδόσεις, σελ. 159 (αρ. 290).

⁹ βλ. Δημητρόπουλου, Ειδικό Μέρος - Παραδόσεις, σελ. 155 (αρ. 281- 283)

η θεοπιζόμενη (και προστατευόμενη) ελευθερία τέλεσης του γάμου και στη δεύτερη διότι παρεμποδίζεται η θεοπιζόμενη (και προστατευόμενη) ελευθερία διαμόρφωσης της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής.

Απομένει, λοιπόν, να εξετάσουμε την άσκηση των δικαιωμάτων (από πλευράς του Α):

β) Στο περιεχόμενο της διαγραφόμενης από το Σύνταγμα περιοχής άσκησης του δικαιώματος. Εδώ κρίσιμη είναι η επισήμανση ότι η άσκηση (όπως θα εξεταστεί) **οριοθετείται** και δεν περιορίζεται [βρισκόμαστε στην «περιφέρεια του δικαιώματος»]¹⁰.

Κατ' αρχήν πρέπει να τονιστούν τα εξής:

Πρώτον, το ζητούμενο εν προκειμένω είναι η εξέταση του αν οι ενέργειες του φορέα των δικαιωμάτων (του Α δηλ.) συνιστούν κατά τόπο, χρόνο και τρόπο αποδεκτή/ επιτρεπτή άσκηση των δικαιωμάτων του.

Δεύτερον, δεχόμαστε ως προϋπόθεση της (σύντομης) ανάπτυξής μας ότι οι τρεις γενικές «οριοθετικές» ρήτρες του άρθρ. 5 παρ. 1 Σ. (ήτοι, η Ρήτρα της Νομιμότητας, της Κοινωνικότητας και της Χρηστότητας¹¹) εφαρμόζονται **και στα ανεπιφύλακτα** συνταγματικά δικαιώματα, όπως είναι τα απορρέοντα από τα άρθρ. 9 παρ. 1 εδ. β και 21 παρ. 1 Σ. δικαιώματα.

Ενόψει των πραγματικών περιστατικών του προς εξέταση πρακτικού ζητήματος αλλά και των όσων προαναφέρθηκαν, προκύπτει ότι ο Α, φορέας των εξεταζόμενων συνταγματικών δικαιωμάτων, προβαίνει (ή, καλύτερα: πρόκειται να προβεί) με τη -μελλοντική και σκοπούμενη- σύναψη του γάμου του σε **καθ' όλα νόμιμη άσκηση αυτών των δικαιωμάτων**. Τούτο **διότι, πρώτον** υλοποιεί (ή, καλύτερα: θα υλοποιήσει) την εξουσία που αυτά παρέχουν κατά ορθό τρόπο, σε σωστό τόπο και χρόνο [δε δίδεται κάποιο άλλο δεδομένο στο πρακτικό μας που θα επέτρεπε την εξαγωγή αντίθετου συμπεράσματος]. **Δεύτερον**, με την αναμενόμενη (προβλεπόμενη) άσκηση, ούτε το Σύνταγμα και τους σύμφωνους προς αυτό νόμους θα «παραβιάσει», ούτε πρόκειται να θίξει τα δικαιώματα του κοινωνικού συνόλου και ενός εκάστου εκ των μελών του, ούτε θα προσβάλλει τα χρηστά ήθη (τα «καλά ήθη») ενώ, τέλος, δεν (προβλέπεται από το πρακτικό ότι) θα προβεί στην άσκηση αυτή καταχρηστικά.

- Καταλήγουμε λοιπόν στο συμπέρασμα (για την ολοκλήρωση του πρώτου βήματος επίλυσης), ότι **αφού η υπαγωγή** της παρεμποδιζόμενης δράσης στα παρεμποδιζόμενα δικαιώματα (με τη διάκριση που έγινε πιο πάνω¹²) **είναι θετική, βρισκόμαστε ενόψει ενός (διπλού στην πράξη) περιορισμού των δικαιωμάτων του Α.**

Περαιτέρω πρέπει να εξετάσουμε, πρώτα αν ο περιορισμός αυτός υφίσταται στο πλαίσιο μιας Γενικής ή μιας Εδικής έννομης σχέσης (Βήμα 2) και, δεύτερον, εφόσον πρόκειται για ειδική σχέση, το αν αυτός είναι «δικαιολογημένος» (με τη μέθοδο που θα αναφερθεί) και άρα ανεκτός ή όχι (Βήμα 3).

¹⁰ Για την άσκηση βλ. Δημητρόπουλου, Γενικό Μέρος, σελ. 165- 167 (αρ. 224- 228). Για τις οριοθετικές ρήτρες: βλ. Δημητρόπουλου, έ.α. σελ. 174επ. (αρ. 241επ.)

¹¹ βλ. Δημητρόπουλου, Γενικό Μέρος σελ. 174επ. (αρ.241επ)

¹² βλ. σελ. (Βήμα 1) υπαγωγή: α και β

➤ Βήμα 2 – Γενική ή Ειδική έννομη σχέση;

• Τα παρεμποδιζόμενα (όπως τελικά προέκυψε στο Βήμα 1) δικαιώματα του Α ασκούνται (ή ακριβέστερα πρόκειται να ασκηθούν) εντός μιας ειδικής διαπροσωπικής σχέσης, της σχέσης δηλ. που υπάρχει μεταξύ του (συγκεκριμένου κληρονόμου) Α και του (συγκεκριμένου διαθέτη) Θ, ενόψει της (συγκεκριμένης) έννομης σχέσης της κληρονομικής διαδοχής, ή, με άλλη διατύπωση, στο πλαίσιο ενός συγκεκριμένου –και συνταγματικώς προστατευόμενου– θεσμού (αυτού της κληρονομικής διαδοχής)¹³.

Η παραπάνω διαπίστωση προκύπτει από τη (συν)εφαρμογή των τριών κριτηρίων διάκρισης μεταξύ των δύο επιπέδων εφαρμογής των συνταγματικών δικαιωμάτων (αυτού δηλ. της γενικής και της –εν προκειμένω ενδιαφέρουσας– ειδικής σχέσης). Συγκεκριμένα, η σχέση Α και Θ (δεν αφορά όλους τους πολίτες/ φορείς των συνταγματικών δικαιωμάτων, αλλά) αφορά μόνο (κατά πρώτο λόγο) τους Α και Θ, οι οποίοι εμπλέκονται στο θεσμό της κληρονομικής διαδοχής, όπως αυτός εφαρμόζεται εδώ (στη συγκεκριμένη περίπτωση, με τον όρο στη διαθήκη του Θ) [υποκειμενικό κριτήριο]. Επιπλέον, η έννομη σχέση μεταξύ Α και Θ (δεν είναι «τακτική» και έχουσα διάρκεια, αλλά) είναι μάλλον παροδική, αφού δε διαωνίζεται (εξάλλου, θα λήξει με το θάνατο και των δύο) [χρονικό κριτήριο]. Τέλος, θα μπορούσαμε να πούμε ότι η συγκεκριμένη (ειδική) σχέση χαρακτηρίζεται από μια «στενότητα» (και όχι από ιδιαίτερη «ευρύτητα»), καθώς αφορά σε ορισμένη μόνο πτυχή της ζωής των δύο εμπλεκόμενων μερών (Α και Θ) [ουσιαστικό κριτήριο].

Αφ' ης στιγμής, λοιπόν, καταλήγουμε ότι στη συγκεκριμένη περίπτωση είμαστε ενώπιον μιας ειδικής διαπροσωπικής σχέσης, πρέπει να διερευνηθεί¹⁴ το κατά πόσο (και πώς) ο –ήδη– διαπιστωμένος περιορισμός των δικαιωμάτων του Α συνιστά «απλό περιορισμό» ή «προσβολή» («καταστρατήγηση») αυτών¹⁵.

➤ Βήμα 3 – Θεσμική προσαρμογή

• Γενικά πρέπει κατ' αρχήν να επισημανθεί ότι (ενδιαφέροντες εν προκειμένω) περιορισμοί της ελευθερίας σύναψης γάμου και της ελευθερίας διαμόρφωσης της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής δεν προβλέπονται *expressis verbis* στο πλαίσιο του συγκεκριμένου θεσμού, αυτού δηλ. της κληρονομικής διαδοχής. Επομένως οφείλουμε να προχωρήσουμε στην

¹³ για τις γενικές και ειδικές σχέσεις, βλ. Δημητρόπουλου, Γενικό Μέρος, σελ. 53επ., ιδίως δε (για τα κριτήρια διάκρισης αυτών των δύο ειδών εννόμων σχέσεων) βλ. σελ. 56- 57 (αρ. 74- 76), ενώ για τις ειδικές διαπροσωπικές σχέσεις βλ. σελ. 67επ. (αρ. 94επ.).

¹⁴ βλ. αμέσως παρακάτω, Βήμα 3

¹⁵ Αξίζει να επισημανθεί εδώ ότι, στο επόμενο βήμα (Βήμα 3) δε θα προχωρούσαμε εάν ήμαστε ενώπιον μιας γενικής σχέσης, καθώς στη γενική σχέση, σε μια δημοκρατικά οργανωμένη κοινωνία, περιορισμοί των συνταγματικών δικαιωμάτων δεν είναι απλώς «μη ανεκτοί», αλλά ανεπίτρεπτοι, αδιανόητοι και, αυτό διότι (με πολύ απλά λόγια) περιορισμοί δικαιωμάτων στη γενική σχέση θα σήμαινε... εξ' ολοκλήρου άρνηση των ιδίων των συνταγματικών δικαιωμάτων και, συνεπώς, καθολική αναίρεση της περί αυτών διδασκαλίας (όσο απόλυτο και αν ακούγεται αυτό- είναι πάντως αληθινό).

ανεύρεση τυχόν μη ρητών μιν, αλλά **αιτιώδων και άρα επιτρεπτών** (στο πλαίσιο, πάντα, της συγκεκριμένης ειδικής σχέσης- όπως την προσδιορίσαμε παραπάνω¹⁶) **περιορισμών**. Αυτό θα επιχειρηθεί με βάση τη θεωρία (μέθοδο) της **θεσμικής προσαρμογής**¹⁷.

Η θεσμική προσαρμογή συνιστά τη μέθοδο που επιδιώκει τη **συνεφαρμογή** του (εδώ: των) δικαιώματος (εδώ: δικαιωμάτων) και του θεσμού, εντός του οποίου «αναπτύσσεται» θα λέγαμε (εφαρμόζεται, κατά «μεγαλύτερη» ακριβολογία) **το συγκεκριμένο δικαίωμα** (εδώ: δικαιώματα). Η συνεφαρμογή αυτή αποτελεί αναγκαία συνέπεια, θα έλεγε κανείς, της (σε επίπεδο πραγματικότητας- ασχέτως δηλ. των «θεωρητικών ατενίσεων» αυτής) συλλειτουργίας των (υποκειμενικών) δικαιωμάτων και των (αντικειμενικών) θεσμών¹⁸. Η επιδιωκόμενη «αρμονία»¹⁹ προκύπτει από τη σαφή θέση, σύμφωνα με την οποία, περιορισμοί δικαιωμάτων εντός των θεσμών είναι επιτρεπτοί (είναι δηλ «απλοί») μόνο εφόσον αυτοί είτε προβλέπονται ρητώς στο κείμενο του Συντάγματος, είτε προκύπτουν από τη (συστηματική- τελολογική) συνερμηνεία περισσότερων συνταγματικών διατάξεων. Στην τελευταία περίπτωση (ιδιαίτερως κρίσιμη από θεωρητικής και πρακτικής έποψης), σκοπείται η ανεύρεση κάποιου **κοινού αντικειμενικού στοιχείου**²⁰ μεταξύ δικαιώματος και θεσμού (ο οποίος πρέπει να προστατεύεται συνταγματικά), το οποίο (κοινό στοιχείο) θα μας οδηγήσει στη διαπίστωση της ύπαρξης ή μη **αιτιώδους συνάφειας**²¹ δικαιώματος και θεσμού. Στην πρώτη (υπο-)περίπτωση (ύπαρξη αιτιώδους συνάφειας) οι τυχόν περιορισμοί θα είναι απλοί και, άρα ανεκτοί (θα είναι, δηλ. «αιτιώδεις»). Αντιθέτως, στη δεύτερη (υπο-)περίπτωση (μη ύπαρξη αιτιώδους συνάφειας) οι περιορισμοί που επιβάλλονται στα δικαιώματα θα συνιστούν (προφανώς) προσβολές αυτών, ή, με άλλη διατύπωση, μη επιτρεπτή (και άρα απαγορευμένη) «καταστρατήγηση» αυτών.

Επιπροσθέτως, πρέπει να τονιστεί ιδιαίτερα, ότι η αιτιώδης σχέση δικαιώματος και θεσμού καθορίζει **όχι μόνο το «αν» αλλά και το «πόσο (έως ποιο σημείο)» του περιορισμού**. Έτσι, με τη μέθοδο της θεσμικής προσαρμογής (και, γενικότερα, αυτή της θεσμικής εφαρμογής) δεν αποκαλύπτεται μόνο το αν (τελικά) ένας περιορισμός δικαιώματος (εντός κάποιου θεσμού) είναι επιτρεπτός (και ανεκτός) ή όχι, αλλά και το μέχρι ποιο σημείο θα φτάσει αυτός ο περιορισμός. Καθορίζονται δηλ. ακόμη και τα όρια του επιτρεπτού του (αιτιώδως επιβαλλόμενου) περιορισμού, έτσι ώστε να μην αφήνονται κενά και να μη δίδονται «λαβές» για παρερμηνεία της μεθόδου. Συνεπώς, η μέθοδος αυτή (μπορεί μιν να μην είναι σίγουρο ότι θα γίνει αποδεκτή αμέσως και ανεπιφύλακτα από όλους, εξίσου βέβαιο όμως είναι ότι) είναι μάλλον άδικο να απορριφθεί ως «υπερβολική», υπό την έννοια ότι αφήνει περιθώριο για

Deleted: ¶

¹⁶ βλ. Βήμα 2

¹⁷ για τη θεσμική προσαρμογή (ως τμήμα της -γενικότερης- θεσμικής εφαρμογής των συνταγματικών δικαιωμάτων) βλ. Δημητρόπουλου, Γενικό Μέρος, σελ. 252-255 (αρ. 362) (ιδίως σελ. 254-255)

¹⁸ αυτονόητο ότι η αποδοχή αυτής της θεωρίας προϋποθέτει την αποδοχή της «προ-ερμηνευτικής» θέσης της διάκρισης δικαίου εξ' υποκειμένου (δικαιωμάτων) και δικαίου εξ' αντικειμένου (θεσμών). Τόσο δικαιώματα, όσο και θεσμοί προβλέπονται μέσα σε κάθε συνταγματική διάταξη.

¹⁹ η αρμονία αυτή είναι η κατάσταση, κατά την οποία αφενός μιν τα συνταγματικά δικαιώματα «ανασαίνουν» επαρκώς (όσο τους χρειάζεται για να «λειτουργήσουν» αποτελεσματικά) μέσα στο θεσμό, αφετέρου δε ο θεσμός δεν «ανατινάσσεται» από την «υπερβολική» (όχι ανεκτή) ανάπτυξη του όλου φάσματος των δικαιωμάτων. Με άλλα λόγια, δικαιώματα και θεσμοί (που -εδώ χρειάζεται προσοχή- είναι και τα δύο θεσπιζόμενα στο Σύνταγμα, άρα προστατευόμενα) συνυπάρχουν κατά τρόπο που **«θεσμοποιούνται»** τα μιν, **«εκδημοκρατικοποιούνται»** οι δε.

²⁰ πρόκειται για (κοινές στο δικαίωμα και το θεσμό) ιδιότητες προσώπων ή πραγμάτων, νομικές ή φυσικές. βλ. Δημητρόπουλου, Γενικό Μέρος, σελ. 73-75 (αρ. 104-108)

²¹ για την αιτιώδη συνάφεια βλ. Δημητρόπουλου έ.α. σελ. 75- 83.

Αιτιώδης συνάφεια είναι «η συνάντηση των περιεχομένων (θεμελιώδους) δικαιώματος και θεσμού σε κοινό συστατικό στοιχείο».

αδικαιολόγητους περιορισμούς των δικαιωμάτων, για το λόγο ακριβώς ότι... με την εφαρμογή αυτής επιτυγχάνεται μάλλον το αντίθετο (το οποίο προφανώς θα είναι το ζητούμενο όλων, όσοι ασχολούνται με το αντικείμενο).

- **Παρομοίωση:**

Βλέπουμε, λοιπόν, ότι ζητούμενο είναι η εξέταση της **αιτιώδους συνάφειας**, της σχέσης δηλ. δικαιώματος και (νομικού) περιβάλλοντος μες στο οποίο ασκείται αυτό το δικαίωμα (θεσμός). **Ζητούμενο είναι** τελικά να βρεθεί ένας τρόπος να «εφαρμοστεί» το δικαίωμα εντός του θεσμού (να «αναπτυχθεί», να «ανθίσει») χωρίς να «ανατινάσσεται» ο τελευταίος. Και αντίστροφα, να λειτουργεί ο θεσμός, με τη μικρότερη δυνατή «παρενόχληση» του δικαιώματος.

Θα μπορούσαμε παραστατικά (σε μορφή παρομοίωσης) να πούμε ότι, ναι μεν το να... φυτεύει κανείς λουλούδια είναι κάτι που μπορεί να επιτευχθεί (γενικώς), ωστόσο (και εδώ φαίνεται η ανάγκη να εξετάζουμε τη φύση του πράγματος κάθε φορά) όπως δεν έχει νόημα να θέλει κανείς να φυτέψει ένα λουλούδι στην άμμο, έτσι στερείται λογικής το να επιδιώκει κάποιος να... εφαρμόσει («πλήρως») ένα δικαίωμα σε ένα θεσμό, κατά τρόπο που διόλου «ορθός» είναι. Η «ορθότητα» αυτή της εφαρμογής του εκάστοτε δικαιώματος εντός του εκάστοτε θεσμού θα κριθεί μάλλον με βάση **τόσο τον επιδιωκόμενο σκοπό** (δηλ. την καλύτερη δυνατή προστασία των κοινωνιών του δικαίου, άρα την εύρυθμη λειτουργία της κοινωνίας- σε δημοκρατικά όμως και όχι ατομικιστικά πλαίσια!- και την καλύτερη δυνατή συλλειτουργία δικαιώματος και θεσμού), **όσο και βάσει της φύσης του πράγματος**. Εξάλλου ο «άκρατος», στυγνός -μονομερώς εξεταζόμενος- φιλελευθερισμός καταλήγει συχνά σε άτοπα αποτελέσματα, γιατί, (για να επιστρέψουμε στην παρομοίωσή μας) η όλη προσπάθεια (της απόλυτης και πλήρους εφαρμογής των δικαιωμάτων εντός των θεσμών) μοιάζει με το να φυτεύει κάποιος στην άμμο λουλούδια, μόνο και μόνο επειδή αυτό είναι γενικώς δυνατό -όταν πρόκειται για χωμάτινο έδαφος. Καταφαίνεται, λοιπόν, ότι αυτό συνιστά μάλλον απλώς παραλογισμό!

Για να «ανθίσει» λοιπόν το δικαίωμα χρειάζεται να υπάρχει κάθε φορά το κατάλληλο περιβάλλον. Η «προσαρμογή» του δικαιώματος στο τελευταίο (το θεσμό) δε σημαίνει καταστρατήγησή του, αλλά το ακριβώς αντίθετο: λογική (εντός ορίων δηλ.) εφαρμογή του (του δικαιώματος) όπως επιτάσσει η πραγματικότητα, η οποία (και όχι κάποιες αποστειρωμένες και μονολιθικά τηρούμενες «θεωρητικές ατενίσεις» των πραγμάτων) καθορίζει κάθε φορά τις προϋποθέσεις (τον τρόπο), υπό τις οποίες ένα δικαίωμα (υποκειμενικός κανόνας) θα εφαρμοστεί εντός ενός θεσμού (αντικειμενικός κανόνας), προκειμένου να επιτευχθεί η επιδιωκόμενη (από την έννομη τάξη γενικώς) «αρμονία».

- **Ειδικότερα:**

Ο ενδιαφέρων εν προκειμένω **θεσμός** είναι αυτός της **κληρονομικής διαδοχής**. Ο θεσμός αυτός **θεσπίζεται** (και προστατεύεται) **στο Σύνταγμα** στο άρθρ. 109 Σ. (ίσως και στο άρθρ. 17 Σ.²²). Αυτός ο θεσμός βρίσκεται πίσω από την ειδική διαπροσωπική σχέση της κληρονομικής διαδοχής (εδώ: μεταξύ Α και Θ).

Τα (ενδιαφέροντα εδώ) **δικαιώματα** είναι τα απορρέοντα από τα άρθρ. 21 παρ. 1 και 9 παρ. 1 εδ. β Σ.²³

- ο **Κοινό αντικειμενικό στοιχείο:**

Εν προκειμένω βρισκόμαστε ενώπιον ενός «μη σύμφυτου ζεύγους»²⁴. Από τη μια έχουμε τα δικαιώματα που απορρέουν από τα άρθρ. 21 παρ. 1 και 9 παρ. 1 εδ. β Σ., από την άλλη όμως έχουμε το θεσμό της κληρονομικής διαδοχής. Τα πρώτα (νομικά μορφώματα) δεν (φαίνεται να) ανήκουν στην ίδια βιοτική περιοχή με το δεύτερο, το νομικό περιβάλλον, στο οποίο (εδώ) εφαρμόζονται. Εντούτοις, δυνατή είναι η ύπαρξη ενός κοινού αντικειμενικού στοιχείου²⁵ και σε αυτή την περίπτωση, γεγονός, η διερεύνηση του οποίου αποτελεί αντικείμενο του τρίτου βήματος επίλυσης.

Εκ πρώτης όψεως διαφαίνεται «λογική» η βούληση του Θ («φανατικού εργένη» όντος) να διαθέσει την περιουσία του όπως και όπου αυτός επιθυμεί. Περαιτέρω, πρέπει να δούμε τα κίνητρά του: Ο όρος που θέτει στη διαθήκη του εμφανίζεται μεν ως απόρροια των πεποιθήσεών του, οφείλουμε όμως να αναρωτηθούμε, κατά πόσον αυτές οι **πεποιθήσεις** (ως «ιδιότητες» του προσώπου του Θ) είναι στοιχείο και του «κληρονομικού θεσμού». Δεν κρίνονται δηλ. αυτές οι αντιλήψεις (κατά του γάμου) καθ' εαυτές, αλλά **στο μέτρο που εντάσσονται** στο θεσμό της κληρονομικής διαδοχής. Η κρίση όμως εδώ μάλλον είναι αρνητική για τον Θ. Διότι, ναι μεν μπορεί να υποστηρίξει όσα ενστερνίζεται -ακόμη και το να επιδιώκει τη... διάδοσή τους είναι επιτρεπτό και θεμιτό- αλλά **δεν μπορεί να επιβάλλει σε κάποιον άλλο (τον ανιψιό του, Α) τις αντιλήψεις του αυτές με τρόπο που δεν προσιδιάζει διόλου** στην κληρονομική διαδοχή, όπως αυτή εμφανίζεται στο πρακτικό μας.

Διαφορετική θα ήταν, φυσικά, η απάντηση όταν ζητούμενο θα ήταν το κατά πόσο επιτρέπεται να εμπεριέχεται στο καταστατικό του σωματείου «Φίλοι Εργένηδων Αθηνών» διάταξη που να απαγορεύει την είσοδο σε αυτό (ως μελών) παντρεμένων ατόμων. Τούτο διότι τότε θα υπήρχε το κοινό αντικειμενικό στοιχείο «πεποιθήσεις» τόσο στο θεσμό(σωματείο) όσο και στο παρεμποδιζόμενο (αν ετίθετο τέτοιο θέμα) δικαίωμα (προφανώς της ελευθερίας έκφρασης των ιδεών, της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας κ.τ.λ.). Θα διαπιστωνόταν

²² για το τι ακριβώς προστατεύει το άρθρ. 17 Σ. (με άλλα λόγια, για την έννοια της ιδιοκτησίας), η κρατούσα γνώμη υποστηρίζει ότι αυτό που εννοεί ο συντακτικός νομοθέτης είναι όλα τα εμπράγματα δικαιώματα («ευρεία» έννοια της ιδιοκτησίας). Σύμφωνα όμως με άλλη άποψη (αρκετά «ελκυστική») στην «ιδιοκτησία» συμπεριλαμβάνονται και ενοχικά δικαιώματα. Αν είχαμε ως βάση τη δεύτερη αυτή άποψη, θα μπορούσαμε να στηρίξουμε την προστασία (και αναγνώριση) του κληρονομικού θεσμού και στο άρθρ. 17 Σ.

Για την προβληματική αυτή βλ. Δημητρόπουλου, Ειδικό Μέρος – Παραδόσεις, σελ. 343- 344 (αρ. 585, κυρίως αρ. 586)

Σημειώτέο εδώ και το ότι, σε κάθε περίπτωση, τα ενοχικά δικαιώματα, ως τμήμα της έννοιας της «ιδιοκτησίας» («περιουσίας») προστατεύονται από την Ε.Σ.Δ.Α. (Πρώτο Πρόσθετο Πρωτόκολλο, άρθρ. 1 εδ. α)

²³ για τα δικαιώματα (που θα μπορούσαν να περιγραφούν συνοπτικά ως «δικαίωμα στην (ελεύθερη) τέλεση γάμου) βλ. παραπάνω, Βήμα 1: υπαγωγή: υπό α

²⁴ βλ. Δημητρόπουλου, Γενικό Μέρος, σελ. 78 (αρ. 111)

²⁵ βλ. (περληπτική) έννοια παραπάνω, στην υποσημείωση αρ. 20

τελικά εδώ ότι υπάρχει αιτιώδης συνάφεια και, άρα, ο περιορισμός (με τον όρο στο καταστατικό του σωματείου που προαναφέρθηκε) στα συγκεκριμένα δικαιώματα του (υποψήφιου) μέλους είναι (μέχρι ενός σημείου) ανεκτός.

Στην περίπτωση μας όμως, παραστατικά θα μπορούσε να λεχθεί ότι ο Α ουδόλως (οφείλει να) ενδιαφέρεται **ως κληρονόμος γενικώς της περιουσίας** του Θ για τις πεποιθήσεις του τελευταίου. Σε αντίθετη περίπτωση, αν δηλ. επιβαλλόταν (ρητώς ή από τη φύση των πραγμάτων) τέτοια... «υποχρέωση αναγκαστικής συμμόρφωσης» σε κάτι που ένα άτομο δεν επιθυμεί, μόνο και μόνο προκειμένου να... αποκτήσει κάποια (άσχετα με τις πεποιθήσεις, τις οποίες καλείται να ενστερνιστεί – εδώ δηλ. της άρνησης του γάμου) περιουσιακά αγαθά, τέτοια υποχρέωση θα ήταν πραγματικά ανεπίτρεπτη και τελείως αθέμιτη. Γιατί άλλο είναι το να θέλει κανείς να αποδεχτούν οι άλλοι «τα πιστεύω» του και, άλλο να θέτει (με αθέμιτο τρόπο) διλήμματα εξαναγκασμού, του τύπου «ή μένεις ανύπαντρος, ή δεν κληρονομείς τη (μεγάλη) περιουσία μου»!

Θα μπορούσε κάποιος να υποστηρίξει ότι ο Θ μπορεί να διαθέσει τα υπάρχοντά του όπως επιθυμεί, γεγονός που (φαίνεται να) απορρέει από το άρθρ. 17 Σ. Όμως είναι απολύτως αμφίβολο αν μια διάθεση (εκ μέρους του Θ) υπό τέτοιες προϋποθέσεις (όπως στην περίπτωση του πρακτικού μας ο συγκεκριμένος όρος στη διαθήκη) θα ήταν «νομίμως ασκούμενη». Διότι θα προσέβαλλε τη γενική οριοθετική (όλων) των συνταγματικών δικαιωμάτων ρήτρα της Κοινωνικότητας, αλλά και αυτή της Χρηστότητας. Τούτο, διότι θίγει ένα άλλο μέλος της κοινωνίας (τον Α), δεσμεύοντας υπερβολικά και ανεπίτρεπτα το «βουλευτικό» του [αφού τον υποχρεώνει σε «οικειοθελή» (!) άρνηση του γάμου], κατά τέτοιο τρόπο, που μόνο καταχρηστικός θα μπορούσε να χαρακτηριστεί.

Σ' αυτό το σημείο αξίζει (παρενθετικά) να παρατηρηθεί ότι καταφαίνεται και η ανυπαρξία «σύγκρουσης» των δικαιωμάτων (δηλ. του δικαιώματος του Θ να διαθέτει «κατ' αρέσκεια» την περιουσία του και του δικαιώματος του Α να υποστηρίξει ό,τι απόψεις ο ίδιος επιθυμεί). Το δικαίωμα του Θ (βλ. αμέσως παραπάνω) ασκείται παρανόμως και, δεν μπορεί να... «ζυγιαστεί» με αυτό του Α που, και νομίμως ασκείται (αλίμονο αν ετίθεντο περιορισμοί στην ελευθερία της έκφρασης τόσο εύκολα) και, σε τελική ανάλυση, απολύτως δικαιολογημένο είναι.

Τέλος, μέσα από το πρακτικό μας ζήτημα δε διαφαίνεται η ύπαρξη κανενός άλλου κοινού αντικειμενικού στοιχείου μεταξύ δικαιώματος και θεσμού²⁶.

ο **Αιτιώδης συνάφεια;**

Ενόψει όσων αναφέρθηκαν, καθίσταται μάλλον σαφές, ότι στην περίπτωση μας **δεν υφίσταται κοινό αντικειμενικό στοιχείο μεταξύ των δικαιωμάτων του Α²⁷ και του θεσμού της κληρονομικής διαδοχής. Ως εκ τούτου δεν υπάρχει αιτιώδης συνάφεια μεταξύ των πρώτων και του δεύτερου.**

²⁶ Σημειώτέο ότι η έμφαση που δόθηκε στις πεποιθήσεις του Θ ως «υπο εξέταση» («υποψήφιο -!- κοινό αντικειμενικό») στοιχείο ήταν, κατά τον γράφοντα, δικαιολογημένη, κατά το ότι εν προκειμένω μόνο αυτές θα μπορούσαν να προβληθούν ως κοινό συστατικό στοιχείο δικαιωμάτων (του Α) και θεσμού, αλλά και λόγω του ότι, όπως αναφέρεται, άλλο κοινό στοιχείο δε φαίνεται να υπάρχει.

²⁷ για τα δικαιώματα αυτά βλ. υποσημ. 23

- **Συμπέρασμα:**

Επειδή δεν υπάρχει αιτιώδης συνάφεια (όπως έγινε προσπάθεια να διαφανεί παραπάνω), ο όρος στη διαθήκη του Θ, σύμφωνα με τον οποίο ο Α καθίσταται μοναδικός κληρονόμος της περιουσίας, μόνο υπό την προϋπόθεση ότι ο τελευταίος δε θα παντρευτεί ποτέ, **συνιστά «αναιτιώδη» περιορισμό και, άρα, (ανεπίτρεπτη) προσβολή των δικαιωμάτων του Α**, δηλ. αυτών που απορρέουν από τα άρθρ. 21 παρ. 1 και 9 παρ. 1 εδ. β Σ. Εν προκειμένω τελικά παρατηρούμε ότι καταστρατηγείται η ελευθερία σύναψης γάμου και (γενικότερα) η ελευθερία ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικής (ιδιωτικής και οικογενειακής) ζωής.

✚ Αντί επιλόγου

Η ανάπτυξη που προηγήθηκε φιλοδοξεί να έδωσε μια (αν όχι «ορθή», τουλάχιστον επαρκώς αιτιολογημένη) απάντηση στο υπό εξέταση ερώτημα, το οποίο -σημειωτέο- παραλλάχθηκε (έχοντας ως βάση πρακτικό που τέθηκε υπόψη κατά τη διδασκαλία του μαθήματος) «ελεύθερα» από το γράφοντα.

Σε κάθε περίπτωση αξίζει να παρατηρηθεί το εξής: Όπως φάνηκε στην περίπτωση του πρακτικού η (εκφραζόμενη στον όρο της διαθήκης) «απαίτηση» του διαθέτη Θ έθιγε τα δικαιώματα του (ανιψιού του) Α, τα οποία (δικαιώματα) δε βρίσκονταν σε αιτιώδη σχέση προς το θεσμό, εντός του οποίου προβλήθηκε η «απαίτηση», αυτόν δηλ. της κληρονομικής διαδοχής. Σε περίπτωση, όμως, που γινόταν δεκτή η ύπαρξη μιας τέτοιας σχέσης θα οδηγούμαστε στο συμπέρασμα (κάπως υπερβολικά, αλλά ανάγλυφα διατυπωμένο) ότι προχωρήσαμε σε... «προσαρμογή» των (εύλογων, συνταγματικώς κατοχυρωμένων και προστατευομένων, νομίμως ασκουμένων και δικαιολογημένων) δικαιωμάτων του Α στις... (τελικώς μάλλον «άσχετες» με τον κληρονομικό θεσμό -όπως αυτός εμφανίζεται εδώ βάσει των συγκεκριμένων περιστατικών του πρακτικού-, και πάντως σίγουρα) παράλογες απαιτήσεις του Θ! Τούτο όμως δε θα ήταν διόλου εύλογο (και θεμιτό). Αντιθέτως, προχωρήσαμε στη διαπίστωση ότι η «προσαρμογή» αυτή (όπως δηλ. προφανώς -όχι όμως δικαιολογημένα!- την ήθελε ο Θ) στερείται «λογικού» ερείσματος και, συνεπώς συνιστά προσβολή αυτών των δικαιωμάτων

Βιβλιογραφία

- Για τη μέθοδο επίλυσης: Ανδρέας Γ. Δημητρόπουλος «Εφαρμογές Δημοσίου Δικαίου - Συνταγματικά Δικαιώματα, Αθήνα Απρίλιος 2006»
- Ανδρέας Γ. Δημητρόπουλος «Συνταγματικά Δικαιώματα - Γενικό Μέρος, τόμ. Γ' ημίτ. Ι, Αθήνα- Θεσσαλονίκη 2005»
- Ανδρέας Γ. Δημητρόπουλος «Συνταγματικά δικαιώματα - Ειδικό Μέρος - τόμ. ΙΙΙ ημίτ. Β', (έκδ. ια') Αθήνα 2005»